

**«ΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ Ή ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ;»
ΕΝΑ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΔΙΛΗΜΜΑ**

I

Η σημερινή πανηγυρική εκδήλωση προς τιμήν των τριών οικουμενικών διδασκάλων: Βασιλείου του Μεγάλου, Γρηγορίου του Θεολόγου και Ιωάννου του Χρυσοστόμου, προσωπικοτήτων διαχρονικών και καθολικά ανθρωπίνων, αποτελεί υπόμνηση της προσφοράς τους στα Γράμματα και την Παιδεία. Ειδικότερα έχει ως σκοπό να τους προβάλλει ως δείκτες πορείας στο χώρο της αγωγής γενικά και της θρησκευτικής αγωγής ειδικότερα.

Κατά καιρούς, και ιδιαίτερα στις μέρες μας, διατυπώνονται από αρμόδια ή μη πρόσωπα, κοινωνικούς φορείς και θεσμούς, διάφορες θέσεις αναφορικά με το χαρακτήρα που επιβάλλεται να έχει το μάθημα των Θρησκευτικών στη Δημόσια Εκπαίδευση, ώστε να δικαιολογείται η ένταξή του σ' αυτήν¹.

Στο δυτικό χριστιανικό κόσμο, κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα, διαμορφώθηκαν δύο βασικά μοντέλα θρησκευτικής αγωγής: τα ομολογιακά και τα θρησκευσιολογικά/διαθρησκευτικά. Τα πρώτα ήταν επικεντρωμένα στη διδασκαλία μιας χριστιανικής ομολογίας, κατά περίπτωση, ενώ τα δεύτερα ήταν προσανατολισμένα σε μια αντικειμενική και ανοιχτή μελέτη του θρησκευτικού φαινομένου. Βέβαια προς το τέλος του αιώνα δεν έλειψαν και προσπάθειες συγκερασμού των δύο αυτών προσεγγίσεων με τη

---

¹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι θέσεις των: α) Γ. Σωτηρέλλη, «Θρησκεία και Εκπαίδευση κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή σύμβαση. Από τον κατηχητισμό στην πολυφωνία», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1993. Συνοπτική έκθεση των θέσεων του συγγραφέα και άλλων προγενέστερων με κριτικές επισημάνσεις βλ. Χ. Βασιλόπουλου, «Διδακτική του μαθήματος των Θρησκευτικών», Γ' εκδ., Εκδ. Οίκος Αφών Κυριακίδη, α.ε., Θεσσαλονίκη 2003, σ. 37-50. β) Του Γάλλου διανοητή Ρεζίς Ντεμπρέ, «Η διδασκαλία της Θρησκείας στο ουδετερόθρησκο σχολείο», Πρωλ. Ζακ Λάνγκ, Μετ. Γ. Καράμπελας, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε. Αθήνα 2004. Η έκδοση αυτή περιλαμβάνει σε παράρτημα με τον τίτλο «Επίμετρο» σχολιασμούς των θέσεων του Ντεμπρέ από τον Π. Καλαϊτζίδη καθώς και αξιοσημείωτες αναφορές στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Για μια συνοπτική παρουσίαση των βασικών θέσεων του Ντεμπρέ με ορισμένες επισημάνσεις βλ. Χ. Βασιλόπουλου «Παιδαγωγικά Μελετήματα», αρ. 1 της σειράς Παιδαγωγικές Μελέτες, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 137-145.

διαμόρφωση «μοντέλων ενσωμάτωσης» (integrated models)² ή και υπέρβασής τους³.

Κοινό σημείο των **ομολογιακών μοντέλων** είναι το ότι η θρησκευτική αγωγή πραγματοποιείται μεν στα όρια μιας συγκεκριμένης χριστιανικής ομολογίας, πλην όμως το περιεχόμενό της προσδιορίζεται με βάση τη μαθησιακή ετοιμότητα, τις ανάγκες, τις εμπειρίες και γενικότερα την ψυχολογία του υποκειμένου της αγωγής. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα αναφέρουμε την ανθρωπολογική-εμπειρική, την νέο-ομολογιακή και την προσέγγιση προσωπικής αναζήτησης⁴.

Η διαμόρφωση των ομολογιακών μοντέλων ήταν η φυσική συνέπεια των ραγδαίων εξελίξεων, κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα, που σημειώθηκαν στον ψυχοπαιδαγωγικό και θεολογικό χώρο ως αντίδραση στην **κατηχητική προσέγγιση**, η οποία επί σειρά ετών κυριαρχούσε στους Ρωμαιοκαθολικούς. Η προσέγγιση αυτή συνίστατο από μια συστηματική έκθεση δογματικών και ηθικών αληθειών, με απολογητικό χαρακτήρα, όπως αυτές ήταν οργανωμένες με τη σκέψη και τη γλώσσα των Θεολόγων, ανεξάρτητα από το μαθησιακό και αναπτυξιακό επίπεδο των αποδεκτών. Ως βασικό της στόχο είχε την αναντίρρητη εναποθήκευσή τους στα μυαλά των μαθητών, ενέργεια την οποία ο P. Freire ορθώς χαρακτήρισε ως “The banking concept of education”⁵.

Αντίποδα των ομολογιακών μοντέλων αποτέλεσαν οι διάφοροι τύποι **θρησκευσιολογικής/διαθρησκειακής προσέγγισης**, όπως π.χ., είναι η φαινομενολογική προσέγγιση με κύριο εισηγητή τον N. Smart⁶. Η θρησκευσιολογική προσέγγιση προϋποθέτει πλουραλιστική, από πλευράς θρησκευτικών πεποιθήσεων, κοινωνία, και έχει ως κύριο στόχο την ορθή κατανόηση της φύσης της θρησκείας καθεαυτή, ως ενός ευδιάκριτου τρόπου

---

² Αναλυτικά για ένα μοντέλο ενσωμάτωσης βλ. T.J. Lovat, «What Is This Thing Called Religious Education;», Social Science Press, Australia 1989.

³ A. Wright, «Religious Education in the Secondary Schools. Prospects for Religious Literacy», David Fulton Publishers, London 1993

⁴ Μια συνοπτική κριτική παρουσίαση των ομολογιακών αυτών προσεγγίσεων που διαμορφώθηκαν στο Ρωμαιοκαθολικό και Προτεσταντικό χώρο κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα βλ. Χ. Βασιλόπουλου, «Ο μαθητής ως κριτήριο του μαθήματος των Θρησκευτικών», Β' εκδ., Εκδ. Οίκος Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 102-115

⁵ «Pedagogy of the Oppressed», transl. by M. Ramos, Penguin Books, G. Britain 1975, σ. 46

⁶ «Secular education and the logic of religion», Faber and Faber, London 1968. Πρβλ. Schools Council Working Paper 36, «Religious Education in Secondary Schools», Evans/ Methuen, London 1975, σ. 36-42.

ερμηνείας της εμπειρίας. Αυτό σημαίνει ότι έργο του θρησκευοπαιδαγωγού είναι να δείχνει στους αποδέκτες τι είναι μοναδικό για κάθε θρησκεία και να τους βοηθεί να αναπτύξουν θρησκευολογική σκέψη και συνείδηση. Με άλλα λόγια η θρησκευολογική θρησκευτική αγωγή υπηρετεί τη γνώση του θρησκευτικού φαινομένου στην πολλαπλότητά του και όχι το σχηματισμό και την καλλιέργεια συγκεκριμένης θρησκευτικής πίστης. Ένα βασικό επιχείρημα των θιασωτών και υπερασπιστών της προσέγγισης αυτής είναι ότι σε μια πολυθρησκευτική κοινωνία η μη γνώση του θρησκευτικού φαινομένου στις διάφορες εκδοχές του αποτελεί μεγάλο κενό στη μόρφωση, με αποτέλεσμα η έλλειψη θρησκευτικής ευαισθησίας να οδηγεί σε δυσαρμονία και κοινωνική αναταραχή.

Στο δικό μας ορθόδοξο ελληνικό χώρο το μάθημα των Θρησκευτικών κατά καιρούς αμφισβητήθηκε από μεμονωμένα άτομα ή ομάδες ατόμων που το χαρακτήρισαν ως μονοφωνικό και κατηχητικό, ενώ ορισμένοι το ταύτισαν και με το δογματισμό. Με τον όρο “μονοφωνικό” εννοούν τον ομολογιακό του προσανατολισμό, ενώ με τον όρο “κατηχητικό” θέλουν να τονίσουν ότι η παρεχόμενη θρησκευτική αγωγή δεν αποβλέπει στη μετάδοση θρησκευτικών γνώσεων, αλλά στην εμφύτευση θρησκευτικών δοξασιών και κανόνων και στην επιβολή πίστης προς την ορθοδοξία. Για το λόγο αυτό προτείνουν η χώρα μας «να υιοθετήσει είτε το σύστημα της υποχρεωτικής μεν, πλην θρησκευολογικής εκπαίδευσης...είτε το σύστημα της γνήσιας προαιρετικότητας, που σημαίνει ότι το μάθημα των θρησκευτικών, στο μέτρο που είναι κατηχητικό, να το παρακολουθούν μόνο αυτοί που εκδηλώνουν τη σχετική επιθυμία»⁷.

---

⁷ Γ. Σωτηρέλλη, εφημ. «Ελευθεροτυπία», Τετάρτη 4 Σεπτεμβρίου 2002, σ. 18. Παρόμοια θέση διατύπωσε και η «Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Πολίτη» στην πρόταση νόμου που υπέβαλε το Δεκέμβριο του 2005 στη Βουλή των Ελλήνων. Συγκεκριμένα στο άρθρο 6 σημειώνονται και τα εξής: «...επανακαθορίζεται το αναλυτικό πρόγραμμα του μαθήματος των θρησκευτικών...ώστε η διδασκαλία του να πάψει να έχει ομολογιακό χαρακτήρα και η ύλη του να περιλαμβάνει εισαγωγή στην ιστορία, την κοινωνιολογία και την δογματική όλων των θρησκειών. Ειδικά στο λύκειο το μάθημα των θρησκευτικών μετονομάζεται σε θρησκευολογία». Αντίθετα, άλλα πρόσωπα και θεσμοί επιμένουν ότι το μάθημα των θρησκευτικών πρέπει να είναι «Ομολογιακό, Κατηχητικό και Εκκλησιολογικό».

II

Επιχειρώντας μια σύντομη κριτική αποτίμηση των δύο αυτών προσεγγίσεων, δηλαδή της ομολογιακής και της θρησκευολογικής, σε σχέση με τη δική μας σύγχρονη πραγματικότητα, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε τα ακόλουθα.

Όταν η παρεχόμενη θρησκευτική αγωγή έχει αποκλειστικά ομολογιακό προσανατολισμό, δε λαμβάνονται υπόψη ορισμένες βασικές πραγματικότητες: Πρώτον, το γεγονός ότι τις τελευταίες δεκαετίες διαμορφώνεται και στη χώρα μας μια πλουραλιστική και πολυπολιτισμική όχι μόνο νοοτροπία αλλά και σύνθεση του πληθυσμού. Δεύτερον, ότι σε πολιτικο-οικονομικό επίπεδο έχουμε την πραγματικότητα της Ενωμένης Ευρώπης και σε θεολογικό την οικουμενική κίνηση και τους διαθρησκειακούς διαλόγους. Τρίτον, τον οφειλόμενο σεβασμό προς την προσωπική αυτονομία του μαθητή και τις βασικές αρχές της φιλελεύθερης αγωγής. Αποτέλεσμα της άγνοιας ή παράκαμψης των πραγματικοτήτων αυτών και της δυναμικής που έχουν είναι οι μαθητές να μην εκπαιδεύονται στη σύγχρονη θρησκευτική και πολιτισμική πραγματικότητα και έτσι να παραμένουν θρησκευτικά ημιμαθείς. Με άλλα λόγια, το μάθημα των Θρησκευτικών να χάνει ένα μεγάλο μέρος από το μορφωτικό του χαρακτήρα.

Αντίθετα, όταν αυτό έχει αποκλειστικά θρησκευολογικό προσανατολισμό, πέραν του ότι δημιουργεί σύγχυση στους μαθητές, λόγω επιπέδου ανάπτυξης και περιρρέουσας ατμόσφαιρας, που μπορεί να τους οδηγήσει και σε θρησκευτικό συγκρητισμό, παρακάμπτονται και ορισμένες σημαντικές πραγματικότητες της ελληνικής κοινωνίας. Πρώτον, το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών προέρχεται από ορθόδοξες οικογένειες. Δεύτερον, ότι η πολιτιστική μας κληρονομιά είναι στενά συνυφασμένη με την ορθοδοξία, η οποία αποτελεί και αναπόσπαστο τμήμα της καθημερινής ζωής του λαού μας. Τρίτον, ότι η ελληνορθόδοξη παράδοσή μας με τον πλούτο, την ομορφιά και την πνευματικότητά της, αποτελεί αναπαλλοτρίωτο στοιχείο της νεοελληνικής ταυτότητας και μπορεί ακόμη να συμβάλει στον εμπλουτισμό και την ολοκλήρωση της Ενωμένης Ευρώπης.

III

Η σημερινή ομιλία προς τιμήν των Τριών Ιεραρχών έχει σκοπό, υπερβαίνοντας τις μονομερείς και μονοδιάστατες προσεγγίσεις της θρησκευτικής αγωγής, να επιχειρήσει μια ολιστική προσέγγιση του θέματος. Ειδικότερα, κύριος στόχος της είναι να επισημάνει βασικούς παράγοντες, οι οποίοι πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη για τον προσδιορισμό του περιεχομένου της θρησκευτικής αγωγής, ώστε αυτή να ανταποκρίνεται κατά ένα εξισορροπημένο και συνθετικό τρόπο σε βασικές πτυχές της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας, στην αυθεντικότητα της θρησκευτικής μας παράδοσης, τις βασικές αρχές και στόχους του δημόσιου σχολείου και τα ψυχοπαιδαγωγικά χαρακτηριστικά του αναπτυσσόμενου ατόμου.

Η περιρρέουσα ατμόσφαιρα, μέσα στην οποία ζει και αναπτύσσεται ο νέος άνθρωπος, αποτελεί ένα πρώτο παράγοντα, ο οποίος ασκεί ισχυρή επίδραση στη διαμόρφωση της σκέψης και του τρόπου ζωής του, λόγω της ισχυρής εξάρτησής του από αυτόν.

Όπως είναι γνωστό, ζούμε σε μια εποχή κυριαρχίας των νέων τεχνολογιών και κυρίως των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (ΜΜΕ) παγκόσμιας εμβέλειας, τα οποία με ανεπαίσθητο αλλά καθοριστικό τρόπο διαμορφώνουν νοοτροπίες και συμβάλλουν στη δημιουργία τεχνιτών προτύπων. Το γεγονός δε ότι τα μέσα αυτά ελέγχονται από ελάχιστες δυνάμεις, οι οποίες κυριαρχούν στην παγκόσμια σκηνή, έχει ως αποτέλεσμα τα προϊόντα τους να διανέμονται σε ένα συνεχώς διευρυνόμενο κοινό και έτσι να ρυθμίζουν κατά το συμφέρον τους τις τύχες του κόσμου. Με τον τρόπο αυτό σταδιακά δημιουργείται ένας πλαστός παγκόσμιος πολιτισμός, πραγματική απειλή διάβρωσης των πολιτισμικών διακρίσεων και σταδιακής απώλειας της εθνικής ταυτότητας, κυρίως για όσους εκτίθενται άκριτα σ' αυτόν. Στο βαθμό μάλιστα που προβάλλεται ως πρότυπο ο ψυχρός τεχνοκράτης και θεοποιείται η εξειδίκευση, ο άνθρωπος όχι μόνο υποτιμάται ως πρόσωπο αλλά αντιμετωπίζεται ως το ευτελέστερο και φθηνότερο αντικείμενο για εκμετάλλευση. Ο νέος, ζώντας μέσα σ' ένα τέτοιο περιβάλλον, επηρεάζεται από αυτό ποικιλοτρόπως και σε μεγάλο βαθμό.

Για το λόγο αυτό ένα απαραίτητο γνώρισμα της θρησκευτικής αγωγής είναι η παροχή του αναγκαίου εξοπλισμού που απαιτείται για να συνειδητοποιήσει τις ρίζες του και να καλλιεργήσει την προσωπική και εθνική του ταυτότητα, προφυλάσσοντας έτσι τον εαυτό του από μια παγκοσμιοποίηση ισοπεδωτικού και αντικοινωνικού χαρακτήρα.

Ένα από τα βασικά στοιχεία, που αποτελούν τις ρίζες και προσδιορίζουν την εθνική μας ταυτότητα ως Ελλήνων, είναι η αυθεντικότητα της θρησκευτικής μας παράδοσης, όπως αυτή καταγράφεται στα βιβλικά και πατερικά κείμενα και αποτυπώνεται στα ποικίλα μνημεία του πολιτισμού μας. Η προβολή και η με παιδαγωγικό τρόπο παρουσίαση της παράδοσης αυτής στις ποικίλες της εκφάνσεις, χωρίς εξιδανικεύσεις ή προκαταλήψεις, είναι ανάγκη να αποτελεί βασικό γνώρισμα μιας σύγχρονης θρησκευτικής αγωγής.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι η εθνική ταυτότητα δεν είναι μια αυτόνομη οντότητα, η οποία μεταβιβάζεται από την προηγούμενη στην επόμενη γενιά και γίνεται παθητικά αποδεκτή. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια διαδικασία διεργασιών, οι οποίες συντελούνται κατά την αλληλεπίδραση του καθενός με το συγκεκριμένο κάθε φορά περιβάλλον και εσωτερικεύεται σταδιακά μέσω της κοινωνικοποίησης. Σημαντικό ρόλο στην όλη αυτή διαδικασία παίζει η ελευθερία του ανθρώπου. Αυτό σημαίνει αποδέσμευσή του από επιβολή ομοιομορφίας, γεγονός που αναδεικνύει την ανθρώπινη ελευθερία, αλλά ταυτόχρονα και αποφυγή αυθαίρετης διαγραφής της εθνικής κληρονομιάς χάριν ενός υπερεθνικού καλού, σύμφωνα με τη λογική του «χωνευτηρίου».

Ένας δεύτερος παράγοντας, πιο εμφανής και χειροπιαστός, είναι η πολυπολιτισμική σύνθεση της ελληνικής κοινωνίας. Η πολιτισμική και θρησκευτική αυτή πολυμορφία αποτελεί, πέραν των θεωρητικών της διαστάσεων, ένα πρακτικό πρόβλημα συνύπαρξης ανθρώπων με διαφορετικές και ενίοτε αλληλοσυγκρουόμενες κοσμοθεωρίες και φιλοσοφίες. Το πραγματικό, αδιαμφισβήτητο και αναπόφευκτο αυτό γεγονός, όπως ορθά έχει παρατηρηθεί, «μερικοί το αντιλαμβάνονται ως δροσερή αύρα και άλλοι ως επικείμενη θύελλα».

Μέσα σ' αυτή τη σύγχρονη πραγματικότητα των φυλετικών διακρίσεων, εθνικιστικών αντιπαραθέσεων και θρησκευτικών αντιθέσεων διαβιώνει ο νέος άνθρωπος, ο οποίος είναι ανάγκη να την αποδεχθεί και να συνυπάρξει με το «διαφορετικό», δια μέσου καλλιέργειας πλουραλιστικής νοοτροπίας.

Επομένως η πολυπολιτισμική σύνθεση της ελληνικής κοινωνίας επιβάλλει, παράλληλα και σε συνδυασμό με την εθνική, να καλλιεργείται και η ευρωπαϊκή ταυτότητα, καθώς και οικουμενική συνείδηση. Αυτό σημαίνει ότι εκ των πραγμάτων καλούμαστε από τη μια μεριά να διατηρήσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εθνικής μας ταυτότητας και από την άλλη να γίνουμε βαθμιαία πολίτες της Ενωμένης Ευρώπης, δεδομένου μάλιστα ότι, σύμφωνα με μια κύρια ρύθμιση της συνθήκης του Μάαστριχ (1992), «καθιερώνεται παράλληλα με την εθνική, η ευρωπαϊκή ιθαγένεια».

Στην αποστολή της Εκκλησίας πάντοτε λειτουργούν συμπληρωματικά τόσο η κατάφαση της εθνότητας, κατά την προτροπή του Ιδρυτού της «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα έθνη»⁸ όσο και η υπέρβασή της, αφού, κατά τον Απόστολο Παύλο, «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἑλληνας...πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἕστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»⁹. Όσο πιο συνειδητή εθνική και πολιτιστική ταυτότητα έχει κάποιος τόσο πιο ακίνδυνα προσλαμβάνει και δημιουργικά αφομοιώνει νέα στοιχεία και προσαρμόζεται στα εκάστοτε πολιτισμικά δεδομένα, τόσο πιο ουσιαστικά επικοινωνεί με τον καθένα, σεβόμενος την ιδιαιτερότητά του.

Ακριβώς η υπέρβαση αυτή της εθνότητας είναι σύμφωνη με τον οικουμενικό χαρακτήρα της ορθοδοξίας, ο οποίος αποτελεί βασικό της γνώρισμα. Η οικουμενικότητα αυτή, όπως κατανοήθηκε, βιώθηκε και εκφράστηκε από τους πατέρες της Εκκλησίας και ιδιαίτερα τους Τρεις Ιεράρχες, νοείται ως «απλωτική κίνηση» σε οικουμενικά γεωγραφικά πλαίσια. Το γνώρισμα αυτό παρουσιάζει σήμερα στα πλαίσια της Ενωμένης Ευρώπης ιδιαίτερη επικαιρότητα. Οι πατέρες εμπνεόμενοι από το χαρακτήρα αυτό της ορθοδοξίας ανακάλυπταν κάτω από τις όποιες διαφορές--φυλετικές, γλωσσικές, θρησκευτικές, πολιτισμικές-- την κοινή ανθρώπινη φύση. Επάνω

---

⁸ Μτ. 28,19

⁹ Γαλ. 3,28

σ' αυτή τη στερεή βάση θεμελιώναν την επικοινωνία και τη σχέση τους με τον οποιονδήποτε άλλον άνθρωπο. Είχαν συνειδητοποιήσει ότι η αλήθεια, η οποία αποτελούσε την ουσία της ταυτότητάς τους, κατανοείται από τους άλλους όχι μέσω αποκλεισμού και αποκλειστικότητας αλλά μέσω σχέσεων και πρόσληψης του «διαφορετικού», του «ξένου». Γι αυτό χαρακτηριστικό γνώρισμα της δράσης τους ήταν η υπέρβαση των ορίων και διατειχισμάτων, που οι ποικίλες πολιτισμικές, θρησκευτικές και άλλες διαφορές υψώνουν μεταξύ των ανθρώπων.

Με τη στάση τους αυτή συνέβαλαν στην αναγκαιότητα διαμόρφωσης όχι μόνο εθνικής αλλά και οικουμενικής συνείδησης σε συνδυασμό, αποδεικνύοντας έτσι ότι η οικουμενικότητα αποτελεί ουσιαστικό χαρακτηριστικό της ορθοδοξίας.

Σήμερα στο χώρο της παιδείας η αναγκαιότητα αυτή υπηρετείται κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο με τη διαπολιτισμική αγωγή. Η αγωγή αυτή ως παιδαγωγική αντίδραση, θεωρητικού και πρακτικού τύπου, στις προκλήσεις των καιρών μας αποτελεί ένα σύνολο διαδικασιών εξισορρόπησης μεταξύ διακρίσεων και εντάσεων.

Αν, όμως, για την αγωγή γενικότερα η διαπολιτισμική της διάσταση προβάλλεται σήμερα ως μια αναγκαιότητα, για τη θρησκευτική αγωγή η διάσταση αυτή αποτελεί συστατικό της στοιχείο¹⁰. Αυτό αποδεικνύεται, αν λάβουμε ως σημείο αναφοράς την κατάφαση και υπέρβαση της εθνικής ταυτότητας με κριτήριο την οικουμενικότητα της ορθοδοξίας και τη σπουδαιότητα της ελευθερίας του ανθρώπου. Στην ουσία δεν πρόκειται τόσο για τοποθέτηση έναντι άλλων θρησκειών και εθνοτήτων καθεαυτάς όσο έναντι των συγκεκριμένων ανθρώπων που έχουν διαφορετικές πεποιθήσεις και διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο. Επιβεβαίωση του γεγονότος αυτού αποτελούν τα λόγια του Μ. Βασιλείου: «Οί ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἰσιν οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην...Καὶ τὰ ἔθνη ἐθιζέσθω πρὸς τοὺς

---

¹⁰ Συστηματική και αναλυτική έκθεση της διαπολιτισμικής θρησκευτικής αγωγής βλ. στο συλλογικό έργο «Multicultural Religious Education», edited by Barbara Wilkerson, Religious Education Press, Birmingham, Alabama 1997, όπου γίνεται εκτενής λόγος για τα θεμέλια της διαπολιτισμικής θρησκευτικής αγωγής και προτείνονται αποτελεσματικοί τρόποι πραγμάτωσής της. Αναφορικά με το δικό μας ελληνικό χώρο βλ. Χ Βασιλόπουλο, «Παιδαγωγικά Μελετήματα», ό.π., σ. 65-73.

κατοικοῦντας τὴν οἰκουμένην, καὶ οἱ τὴν οἰκουμένην οἰκοῦντες τοὺς ξένους τῶν διαθηκῶν διὰ τῆς ἀγάπης προσλαμβανέσθωσαν»¹¹.

Βασικὴ προϋπόθεση ἐπίτευξης τοῦ στόχου αὐτοῦ, που ἐπιβάλλεται νὰ ὑπηρετεῖται ἀπὸ μιὰ ορθὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή, εἶναι ἡ οἰκείωση τῶν μαθητῶν μετὰ τὰ μορφωτικὰ ἀγαθὰ τῆς ορθόδοξης παράδοσης, μετὰ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὸν οἰκουμενικὸ τῆς χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ ἡ γνωριμία τους μετὰ τὴν πραγματικότητα τῶν ἄλλων μεγάλων θρησκειῶν. Ἐπιδίωξη τοῦ θρησκευτολογικοῦ προσανατολισμοῦ δὲν εἶναι ἡ δημιουργία κλίματος ἀντιπαλότητας μετὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τῶν ἄλλων, οὔτε ἡ καλλιέργεια ἐνὸς αἰσθήματος ὑπεροχῆς, ἀλλὰ ἡ σωστὴ καὶ ἀντικειμενικὴ ἐνημέρωση, που θα ἔχει ὡς στόχο νὰ ἀναπτύξουν οἱ μαθητῆς καὶ θρησκευτολογικὴ σκέψη. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, πέραν τῶν θρησκευτολογικῶν πληροφοριῶν, συμβάλλει σημαντικὰ καὶ ἡ διαπολιτισμικὴ προσέγγιση καὶ ἐρμηνεία βιβλικῶν κειμένων που διδάσκονται στὶς διάφορες τάξεις, ὅπως, π.χ., εἶναι ἡ παραβολὴ τοῦ καλοῦ Σαμαρείτη. Μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ σταδιακὰ καλλιεργεῖται ἓνα πνεῦμα σεβασμοῦ καὶ εἰρηνικῆς συνύπαρξης μετὰ τῶν ἀνθρώπων διαφορετικῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτισμικῆς/ἐθνικῆς προέλευσης καὶ ἀποφεύγεται ὁ ἐγκλωβισμὸς στὰ νοσηρὰ φαινόμενα τοῦ ἐθνικισμοῦ, τοῦ τυφλοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς θρησκευτικῆς μισαλλοδοξίας.

Χαρακτηριστικὰ εἶναι καὶ τὰ λόγια τοῦ μακαριστοῦ Γέροντα Σωφρονίου: « Οὐχὶ μόνον οἱ χριστιανοί, ἀλλ' εἰσέτι καὶ οἱ μὴ πιστεύοντες ἐπιμόνως καλοῦνται νὰ διευρυνθοῦν νοερώς καὶ νὰ ὑπερπηδήσουν τὰ στενὰ πλαίσια τῶν ἐθνικιστικῶν τάσεων ἢ πολιτιστικῶν παραδόσεων καὶ νὰ στοχάζονται ἐπὶ πανανθρώπινων διαστάσεων»¹². Κι αὐτὸ γιατί, κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴ, «ὁ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ὁ δὲ δύναται μὴ καὶ πάντα ἄνθρωπον ὡς ἑαυτὸν ἀγαπᾷ»¹³.

Μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ βοηθούμε τοὺς μαθητῆς νὰ συνειδητοποιήσουν ὅτι ἡ σημασία καὶ ἡ ἀξία τῆς ἐθνικῆς ταυτότητος σε μιὰ πολυπολιτισμικὴ κοινωνία

¹¹ Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων (ΒΕΠ) 52, 114-115. Βλ. Β. Ψευτογκά, «Τὸ Οἰκουμενικὸν ἰδεώδες καὶ οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες», στὸ Θέματα Πατερικῆς Θεολογίας καὶ Οἰκουμενικότητος, Τόμος Β', Ἐκδ. Οἶκος Κυρομάνου, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 24 καὶ 27-28.

¹² «Ὁψόμεθα τὸν Θεόν καθὼς ἐστί», Μετ. Ἱερομονάχου Ζαχαρίου, ἐκδ. Δευτέρα, Ἱερά Μονὴ Τιμίου Προδρόμου, Ἑσσεξ Ἀγγλίας, 1993, σ. 366.

¹³ PG 90, 964 B

δεν έγκειται στην αυτονόμησή της αλλά εξαρτάται από το αν και κατά πόσο όχι μόνο δεν παρακωλύει αλλά προωθεί την αρμονική συμβίωση με τους συνανθρώπους μας διαφορετικών εθνοτήτων και θρησκευτικών «πιστεύω». Αυτό σημαίνει ότι το μείζον είναι η καλλιέργεια ενός οικουμενικού πνεύματος που θα υπερβαίνει τις εθνοτικές και άλλες διαφορές, χωρίς όμως να τις ισοπεδώνει. Μια συγκεκριμένη έκφραση του πνεύματος αυτού στην πράξη είναι και η θεώρηση από τον άγιο Φώτιο του αλλοθρήσκου ως αδελφού, «εὶ καὶ τὸ διάφορόν της πίστεως ἴστατο»¹⁴.

Όμως, πέραν αυτών, μια σύγχρονη θρησκευτική αγωγή, όπως αρχικά επισημάναμε, πρέπει να ανταποκρίνεται και στις βασικές αρχές και τους κυρίαρχους στόχους της φιλελεύθερης αγωγής που χαρακτηρίζουν το δημόσιο σχολείο, καθώς και στα ψυχοπαιδαγωγικά χαρακτηριστικά του αναπτυσσομένου ατόμου, με κυρίαρχο την προσωπική και λογική του αυτονομία¹⁵. Αυτό σημαίνει ότι το μάθημα των Θρησκευτικών οφείλει να σέβεται και να προωθεί την προσωπική αυτονομία του μαθητή, έχοντας βέβαια την ανάλογη δομή και οργάνωση, με την προϋπόθεση ότι οι έννοιες «αγωγή» και «αυτονομία» θα κατανοούνται σωστά καθεαυτές και στις μεταξύ τους σχέσεις. Επειδή δε η «φυσιολογική» αυτονομία αποτελεί βασικό γνώρισμα του αναπτυσσομένου ανθρώπου ως προσώπου και διαφοροποιεί την αγωγή από το δογματισμό, όταν η θρησκευτική αγωγή τη λαμβάνει σοβαρά υπόψη και τη σέβεται, ανταποκρίνεται και στο γενικό σκοπό της παιδείας, που είναι η διάπλαση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών.

Προς την κατεύθυνση αυτή η συμβολή της χριστιανικής ανθρωπολογίας, θεωρουμένης ιδιαίτερα από την ορθόδοξη οπτική της γωνία, είναι αποφασιστικής σημασίας, όχι μόνο διότι αποδέχεται τα βασικά πορίσματα των συναφών με τη μελέτη του ανθρώπου επιστημονικών κλάδων, τα οποία μάλιστα και νοηματοδοτεί, αλλά κυρίως διότι φανερώνει τη βαθύτερη φύση και ουσία του ανθρώπου, η αποκρυπτογράφηση της οποίας εκφεύγει των ορίων της επιστημονικής έρευνας. Η ανθρωπολογία αυτή αποκαλύπτει ότι ο

---

¹⁴ PG 111,37A

¹⁵ Αναλυτικά για τη θρησκευτική αγωγή υπό το πρίσμα της αυτονομίας του παιδιού βλ. Χ. Βασιλόπουλο, «Θρησκευτική αγωγή και αυτονομία του παιδιού», Εκδ. Οίκος Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη-Αθήνα 1996.

άνθρωπος ως πρόσωπο είναι ο χώρος όπου κοινωνεί με αγάπη και ελευθερία ο Θεός με τον άνθρωπο και ο άνθρωπος με το Θεό, όχι ως μεμονωμένο άτομο αλλά σε ελεύθερη κοινωνία με τους άλλους. Επομένως η κύρια συμβολή της ορθόδοξης θεολογίας στην παιδαγωγική θεωρία και πράξη συνίσταται στην αποκάλυψη της αληθινής φύσης του ανθρώπου, όπως αυτή κατ' αρχήν προσδιορίζεται στη βιβλική διήγηση για τη δημιουργία του «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν Θεού», συμπληρώνεται από το γεγονός της πτώσης και των συνεπειών της για την ανθρώπινη φύση και ολοκληρώνεται με την εν Χριστώ σωτηρία. Με τον τρόπο αυτό μας δίνεται η δυνατότητα να αντιλαμβανόμαστε αυτό που είμαστε στο βάθος της ύπαρξής μας.

Η έννοια «άνθρωπος», ως πρόσωπο ανεπανάληπτο στην ιστορία του κόσμου, προικισμένο με λόγο και ελευθερία βούλησης, από τα οποία εξαρτάται η ανάπτυξη και καλλιέργειά του, είναι θεμελιώδης στο χώρο της χριστιανικής ανθρωπολογίας. Οι Τρεις Ιεράρχες ταύτισαν το ανθρώπινο πρόσωπο με το «είναι», με την υπόσταση, προσδίδοντας σ' αυτό οντολογικό περιεχόμενο. Με την έννοια αυτή το κάθε πρόσωπο χαρακτηρίζεται από την ικανότητα να επιλέγει ελεύθερα και υπεύθυνα και να έρχεται σε προσωπική αγαπητική σχέση με τα άλλα πρόσωπα της κοινωνίας, ως ανεπανάληπτες οντότητες.

Από τη θεμελιώδη αυτή βιβλική και πατερική θέση απορρέουν δύο σημαντικές αλήθειες που αφορούν βασικές πτυχές της αγωγής και την προφυλάσσουν από επικίνδυνες αυτονομήσεις και μονόπλευρες θεωρήσεις. Η πρώτη αλήθεια αναφέρεται στην αντιμετώπιση του ανθρώπου ως ψυχοσωματικής ολότητας σε κοινωνία αγάπης με τον οποιονδήποτε άλλο. Η δεύτερη δια φωτίζει την έννοια της ελευθερίας του ανθρώπου με την προβολή της εν Χριστώ ελευθερίας. Επειδή δε στην πατερική σκέψη το λογικό του ανθρώπου, ως κυρίαρχο στοιχείο, είναι άρρηκτα δεμένο με την ελευθερία του¹⁶, δικαιολογημένα η πατερική ανθρωπολογία χαρακτηρίζεται ως ανθρωπολογία του λόγου και της ελευθερίας, η οποία εκπηγάει από την κοινωνία της αγάπης.

---

¹⁶ «Φαμέν τούνυν ευθέως τω λογικώ συνεισέρχεσθαι το αυτεξούσιον...Τα μεν ούν άψυχα και άλογα τρέπονται κατά τας προειρημένους σωματικές αλλοιώσεις, τα δε λογικά κατά προαίρεσιν...εξ ανάγκης παρυφίσταται τω λογικώ το αυτεξούσιον ή γαρ ούκ έσται λογικόν ή λογικόν όν, κύριον έσται πράξεων και αυτεξούσιον» (Ιω. Δαμασκηνού, PG 94, 960 BCD).

«Πάση γαρ λογική φύσει πάντως εμπέφυκε το αυτεξούσιον θέλημα. Εις τι γαρ έξει το λογικόν, μη αυτεξουσίως λογιζομένη;» (Ιω. Δαμασκηνού PG 94,1076 B).

Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Γρηγόριος Νύσσης: «Μυρίαί γὰρ ὁδοὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἐλεύθερον γὰρ τί καὶ αὐτεξούσιον τὸ λογικόν, ὅθεν οὐχ ἓν καὶ ταυτὸ πάσιν ἔργον ἀνθρώποις, ὡς ἐκάστω εἶδει τῶν ἀλόγων ζώων. Φύσει γὰρ μόνη ταῦτα κινεῖται: τὰ δὲ φύσει ὁμοίως παρὰ πάσιν ἔστιν: αἱ δὲ λογικαὶ πράξεις ἄλλαι πάρ' ἄλλοις, οὐκ ἔξ ἀνάγκης αἱ αὐταὶ παρὰ πάσιν»¹⁷. Συνάμα ο Μ.Βασίλειος επισημαίνει: «Οὐδὲν γὰρ ἴδιον τῆς φύσεως ἡμῶν, ὡς τὸ κοινωνεῖν ἀλλήλοις καὶ χρῆζειν ἀλλήλων καὶ ἀγαπᾶν τὸ ὁμόφυλον»¹⁸.

IV

Τιμώντας σήμερα τους τρεις Ιεράρχες προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε ένα διάγραμμα σύγχρονης θρησκευτικής αγωγής, η οποία από τη μια μεριά θα λαμβάνει σοβαρά υπόψη της τη σημερινή κοινωνικοπολιτιστική πραγματικότητα και τα ψυχοπαιδαγωγικά δεδομένα των μαθητών, που προσδιορίζουν «την ακοήν του μαθάνοντος», κι από την άλλη θα ανταποκρίνεται στους βασικούς σκοπούς του δημόσιου κρατικού σχολείου. Πρόκειται για μια «απελευθερωτική» θρησκευτική αγωγή η οποία αντιμετωπίζει το μαθητή ως πρόσωπο και συμβάλλει στην απελευθέρωσή του από εγκλωβισμούς σε ηθικισμούς, θρησκοληψίες, φανατισμούς και μισαλλοδοξίες, με την καλλιέργεια κριτικού, ανοιχτού και οικουμενικού πνεύματος. Πρόκειται για μια θρησκευτική αγωγή, η οποία αποφεύγει την παγίδα να απολυτοποιήσει και αυτονομήσει ένα μόνο παράγοντα από το σύνολο που την συνθέτουν, αλλά επιδιώκει να επιτύχει μια ολιστική προσέγγιση του θέματος. Μακροπρόθεσμος στόχος της είναι να βοηθήσει το μαθητή μελλοντικά να φτάσει σε ένα επίπεδο υπεύθυνης συνειδητής θρησκευτικής τοποθέτησης και συνειδητοποίησης του γεγονότος ότι η ζωή στο σύνολο και στα επί μέρους της έχει και τη θρησκευτική της διάσταση, έτσι ώστε να είναι σε θέση να τη νοηματοδοτεί και από θρησκευτικής πλευράς.

---

¹⁷ PG 45, 212 D

¹⁸ PG 31, 917

Η αγωγή αυτή όχι μόνο δεν έρχεται σε αντίθεση με το ορθόδοξο «πιστεύω», όπως αυτό εκφράζεται από το πνεύμα των μεγάλων Πατέρων και ιδιαίτερα των Τριών Ιεραρχών, αλλ' αντίθετα αποτελεί έγκυρη και αυθεντική έκφρασή του μέσα στα πλαίσια του σύγχρονου δημόσιου σχολείου, αναδεικνύοντας το μορφωτικό της χαρακτήρα και αποδεικνύοντας ότι τόσο ο αποκλειστικά ομολογιακός όσο και ο αποκλειστικά θρησκευολογικός χαρακτήρας της θρησκευτικής αγωγής αποτελούν ακρότητες ξένες προς τη γνήσια ορθόδοξη παράδοση. Επομένως, αναφορικά με την ελληνική πραγματικότητα, το ερώτημα: «ομολογιακή ή θρησκευολογική θρησκευτική αγωγή» ουσιαστικά αποτελεί ένα διχαστικό ψευδοδίλημμα.

Χρήστος Βασιλόπουλος